

ORIGEN I PROBLEM SLOBODE

(Počela, III, 1,1-5)

Branko Jozić, Split

Prije nego počnemo govoriti o argumentu potrebno je "definirati" ambijent u koji se smješta Origen i njegova misao. Origen je rođen u Aleksandriji 185/6. g.¹ Aleksandrija, grad utemeljen od Aleksandra Velikog 331. pr. Kr. bijaše mnogo prije rađanja kršćanstva središte briljantnoga intelektualnog života. Ovdje su se ukrštali elementi kulturnih tradicija Orijena, Egipta i Grčke. U Aleksandriji je nastala *Septuaginta* i proklimala židovsko-helenistička literatura. Pokušaj da se ujedine dvije kulturne tradicije i da se učenje Starog zavjeta izrazi pojmovima grčke spekulacije proslijedio je Filon, koji je elaborirao religioznu filozofiju u kojoj je ostvario ovu sintezu. I kroz prva stoljeća kršćanske ere Aleksandrija je nastavila biti stjecište ideja.

Konac II. i početak III. st. obilježen je širenjem i progonstvom kršćanstva (u Africi pod carevima Komodom, Septimijem Severom i Karakalom). Osvajanje svijeta od strane nove religije s vremenom se pojačavalo; njoj su pristupali i obraćali se također i mnogi koji su pripadali kulturnim krugovima i koji su poznavali razne filozofije i religiozne sustave. Zbog toga se osjetila nužnost organskoga doktrinalnog izlaganja kršćanske vjere, potreba sredenijeg, potpunijeg i preciznijeg izlaganja. Iz ovih su se potreba rodile razne teološke (katehetske) škole, od kojih je najslavnija upravo ona u Aleksandriji.²

U ovom ambijentu rastao je i započeo svoj rad jedan od najslavnijih i najplodnijih teologa ne samo ove škole, nego čitave kršćanske starine – Origen.³ Od njegovih brojnih djela⁴ ovdje nas zanima djelo *Peri arhon - O počelima*. Radi se o "prvom kršćanskom teološkom sustavu i najstarijem dogmatskom manualu".⁵ Naslov koji znači "temelji" ili "počela" ukazuje na studiju ili traktat o temeljnim točkama kršćanskog nauka. Autor se smjelo suočava s temama i hipotezama koje će stoljećima ostati u središtu teoloških rasprava. Izražavajući se filozofskim govorom Origen želi ostati vjeran biblijskom sadržaju i sukladan onome što je jasno i sigurno u Crkvi. Djelo *Počela* je prvo te vrste i sam autor je svjestan svoga rada koji je pokušaj, vježbanje, istraživanje; vježbaonica gdje duh nastoji shvatiti stvarnost i dosegnuti istinu.⁶ "Unatoč nedostacima, djelo 'Počela' označava veliki datum u povijesti kršćanstva."⁷

¹ Usp. H. Crouzel, *Origene*, Roma (Borla), 1986, str. 19.

² Usp. J. Quasten, *Patrologia I*, Monferato (Maritetti), 1983, str. 283-4.

³ Usp. Origen, *Počela*; prijevod i komentar M. Mandac, Split (Symposion), 1985, str. 34.

⁴ Da je Origen najplodniji pisac starine, potvrđuje i zapanjujuće dugi popis njegovih djela. Komentirao je većinu starozavjetnih i novozavjetnih knjiga; napisao preko 300 knjiga homilija, a ovdje ću spomenuti samo tri najpoznatija djela: *Hexapla*, *Contra Celsum* i *Peri arhon - Počela*. Detaljnije o Origenovim djelima vidi u Crouzel, op. cit. str. 66 sl.

⁵ J. Quasten, op. cit. str. 332.

⁶ Usp. M. Mandac, op. cit. str. 37.

⁷ J. Quasten, op. cit. str. 335.

Origen piše za široko čitateljstvo: za svoje učenike i za kulturne kršćane, kojima je htio pružiti opravdanost vjerovanja i na intelektualnoj razini u skladu sa Sv. pismom. Počela obuhvaćaju četiri knjige, kojih se sadržaj sažima u četiri slijedeće teme: Bog, svijet, sloboda, objava.

Origenov govor o slobodnoj volji uklopljen je u kompleks njegove misli.⁸ Kao polazište, kao izvor on ima naviještanje Crkve, tj. nauk Isusa Krista, Božje Riječi (koji je govorio već u Starom zavjetu), prenešen od apostola te sačuvan i prenošen od njihovih legitimnih nasljednika te konačno, u svom bitnom dijelu sadržan, u *regulam fidei*. Dakle, izvor kršćanske nauke i polazište teološke spekulacije za Origena su Pismo i Tradicija zgusnuti u utvrđenu i preciznu *regula fidei*. Origen izražava ovaj stav u prologu prve knjige, ali ponovno na početku treće knjige kao polazište susrećemo crkveno naviještanje (en to kerygmati to ekklesiasitiko), u kojem se također govori o pravednom Božjem sudu (par. 1).

Da bi se uopće moglo govoriti o Bogu pravednom sucu, kao *conditio sine qua non*, moraju se pripustiti čovjekov slobodan izbor i dosljedno njegova odgovornost. Origenov govor o slobodi potrebno je shvatiti u povijesnom kontekstu i pred očima imati neke misaone sustave koji su propagirali strogi determinizam, koji su zastupale i neke kršćanske hereze, posebno učenja Valentina i Montana. U helenističkom razdoblju, naime, politički prevrati, katastrofe povezane uz bolesti i osobne nesreće uzdrmale su sustav grčke misli izazivajući nesigurnost i nepovjerenje u vlastite snage pa čak i u vladavinu starih bogova. U ovom razdoblju proširila su se različita fatalistička vjerovanja. S jedne strane imamo astralni fatalizam, tj. poimanje o božanskoj prirodi nebeskih tijela kao i njihovom utjecaju što ga vrše na kozmički, a i na ljudski život. S druge strane imamo fatalizam više filozofskog karaktera, tj. vjerovanje u neku neosobnu i neodređenu božansku silu – *Tyhe*, koja svime vlada pokazujući svoju snagu u kapricioznom smjenjivanju stvari: obarajući kraljevstva i podižući nova, ponizujući moćnike i uzdižući neznatne. Čovječanstvo i pojedinac pokazuju se kao cimbal njezinih kaprica; ne mogu odlučivati ni o vlastitoj sudbini.⁹ Univerzalno božanstvo kao svevladajuća sila biva obožavano i pod imenima *Heimarmene* ili *Anagke*, ali uvijek se radi o strogom determinizmu čijem je širenju mnogo doprinijelo i stoičko učenje. Budući da Origen u prvom dijelu svoga izlaganja u općim crtama tretira opstojnost i karakter slobodne volje te ima neka zajednička mjesta sa stoičkim postupkom, pozabavit ćemo se malo stoičkom misli.

"Stoa uspijeva prikladno izraziti Weltanschauung novog doba."¹⁰ U tripartitnoj koncepciji filozofije (fizika, logika, etika) izražava organski sustav misli. S obzirom na fiziku stoicizam predstavlja oblik monističkog i panteističkog materijalizma: bit i tijelo su identični (i duh je od suptilne materije). "Cijeli univerzum je kao jedan jedinstven, ogroman organizam u kojem se cjelina i dijelovi harmoniziraju i 'simpatiziraju', tj. osjećaju se

⁸ Pozabavit ćemo se s prvih pet paragrafa treće knjige koja nosi naslov *De libero arbitrio*.

⁹ "Rijetko je jedna božanska sila u literaturi odigrala važniju ulogu." P. Wendland, *La cultura ellenistico-romana nel suo rapporto con giudaismo e cristianesimo*, Brescia (Paideia), 1986. str. 145.

¹⁰ Ibid.

upućeni i u odnosu jedan s drugim, a i s cjelinom."¹¹ Principi univerzuma su: pasivni (materija bez kakvoće) i aktivni (formirajući princip - božanski Um - Logos); ta su dva principa neodvojiva.

Kozmički proces odvija se prema vječnom ritmu od *diakosmesis* (uređenja) do *ekpyrosis* (spaljivanja). Iskonska božanska sila, shvaćena u fizičkom aspektu kao duh i eter, a pod duhovnim aspektom kao duša svijeta (*Logos, Heimarmene, Pronoia*) prožima univerzum i drži ujedinjena sva pojedinačna bića koja na različitim razinama formiraju *nous, psyhe, fisis, hexis*. U konačnici fizika i etika su podložne istom božanskom zakonu zbog jedinstva i pravilnosti kozmosa.¹²

Ipak, stoici su se protivili epikurejskom mehanicizmu i svojevrsnim univerzalnim finalizmom nastojali ublažiti radikalnu determinističku koncepciju. Zapravo, ako su sve stvari bez izuzetka proizvod imanentnog božanskog principa - Logosa, sve je duboko racionalno, sve je kako Um želi i sve je savršeno u nacrtu univerzalnog bića, usprkos pojedinačnim nesavršenostima. Ukratko, Fatum i Sudbina prirodni je poredak koji poput nerazrješivog pletera veže sva bića: sve ovisi o imanentnom Logosu i sve je nužno.

Čovjek kao biće racionalno više od bilo kojeg drugog bića participira od božanskog Logosa: njegova je duša fragment kozmičke Duše. Tako jedan mudrac ostvaruje svoju slobodu svjesnim (racionalnim) poslušom, usklađivanjem vlastitih želja sa željama Logosa što predstavlja Sudbinu. Potpuno uskladiti vlastiti život s Logosom, živjeti "prema prirodi" (racionalnoj) znači biti slobodan.¹³

Ove nam naznake govore kako je pitanje o čovjekovoj slobodi bilo akutno. Spomenimo još kako je i unutar samog kršćanstva u određenim krugovima također bio prihvaćen determinizam. Valentinovski je nauk, npr. djelio čovječanstvo u tri kategorije (*pneumatici, psihici, hilici*) i dosljedno tome propagirao strogi predestinacionizam: *pneumatici* (duhovni) - istobitni s božanskim bićima - nužno su spašeni; *hilici* (zemaljski), naprotiv, nužno su osuđeni i ne mogu promijeniti svoje određenje moralnim naporima u ovom životu. Samo budućnost psihika još nije strogo određena pa oni mogu postići spasenje ili osudu, ovisno o svom ponašanju kroz zemaljski život. Treba spomenuti također i montanističku koncepciju proročke inspiracije koja podrazumijeva stanje ekstaze - nesvjesnosti, koje pak uključuje abolitiju slobode i odgovornosti.

¹¹ G. Reale - D. Antiseri, *Il pensiero occidentale delle origini ad oggi I*, Brescia (Scuola) 1983, str. 191.

¹² Usp. P. Wendland, *La cultura ellenistico-romana*, str. 153.

¹³ Usp. Reale - Antiseri, *op. cit.* str. 194. Misao o slobodi stoici su ilustrirali jednim lapidarnim primjerom: Kad neki pas zavezan za kola i vučen njih slijedi, obavezno čini ono što čini i od svoje volje, ako ih hoće slijediti. Ako naprotiv ne želi, u svakom će slučaju biti prisiljen na to. "*Dicunt volentem fata, nolentem trahunt*", kaže jedan Kleantov stih u Senekinu prijevodu (Ibid, 193). Ovdje ću navesti neke Epiktetove odlomke: "Savršen čovjek (*ho kalos kai agathos*) podlaže svoj duh onome koji upravlja univerzumom... Slobodan (*eleutheros*) je zapravo onaj kome se sve događa u skladu s njegovim moralnim izborom i kome nitko ne može smetati... U najvišem i najvažnijem području, području slobode.. obrazovati se upravo znači naučiti htjeti svaku stvar onako kako se događa. A kako se događa? Kako je naredio Zapovjednik." (R. Penna, *L'ambiente storicoculturale delle origini cristiane*, Bologna (Dehoniane) 1986, 133).

Protiv ovih determinističkih koncepcija Origen brani izvornu jednakost razumskih bića kao i mogućnost čovjekovog razmišljanja i slobodnog izbora. Radi se o pitanju o kojem je više nego ikad potrebno diskutirati, veli Origen (par. 1). Srž njegove misli o slobodi odlučivanja sastoji se u dijalektici božanske akcije i ljudske slobode koja je prihvaća ili odbacuje.¹⁴ U konačnici sloboda volje ne podudara se sa slobodom; sloboda raste ili se umanjuje već prema upotrebi slobodne volje, tj. pojedinačnim izborima dobra ili zla.¹⁵

U svom nastojanju da izloži kršćansku misao Origen je morao voditi računa o postojećim stavovima, pa i onima koji su se odnosili na problem slobodne volje. Na početku svog izlaganja čini kratak uvod i naznačuje problematiku: crkveno propovijedanje naviješta Boga koji je i pravedni sudac. Zbog toga ima smisla poziv da se živi časno i izbjegava grijeh što pretpostavlja mogućnost samoodređenja: o nama (*ef hemin*) ovisi hoćemo li biti dostojni hvale ili prijekora.

Aleksandrinac polazi od pojma kretanja stvari: s jedne strane postoje stvari pokretane samo izvana (*exothern*), među koje osim kamenja i drveća spada čitava materija koja se na okupu drži po navici (*hexis* – termin koji u stoičkom govoru označava aspekt duha – vidi gore st. 3–4); s druge strane imamo stvari koje u sebi imaju princip kretanja, npr. biljke i životinje (na okupu držane od *fysis* i *psyhe*). Među ovim bićima pokretanim iznutra ona neanimirana (*apsyha*) kreću se po sebi (*ex heauton* – pokret spojen sa samom prirodom), dok se animirana bića (*empsyha*) kreću od sebe (*af heauton*) pokrenuta impulsom rođenim određenom predodžbom koja se stvara prirodnom sposobnosti predočavanja. Životinje su obdarene ovom sposobnošću koja stvara predodžbe, a one potiču na određene kretanje (pauka na tkanje, pčelu na oblikovanje voska...)

Među ovim animiranim bićima (*empsyha*) neka su obdarena i razumom; osim sposobnosti predočavanja, posjeduju i sposobnost razlučivanja, prosuđivanja (*ton krinonta*) predodžaba. Ova racionalna bića nisu nužno prisiljena slijediti predodžbe, nego neke prihvaćaju, dok druge odbacuju. Zaključak je: u naravi razuma postoji sposobnost prosuđivanja dobra i zla. Premda smo podložni izvanjskim poticajima, razum sudí kako se poslužiti ovim impresijama. Racionalno biće ima mogućnost izabrati dobro i izbjeći zlo i s obzirom na ovaj izbor ono je dostojno pohvale ili prijekora, tj. ono je odgovorno.

Kao što se iz navedenog vidi, Origen polazi od vrlo općenite empirijske činjenice – od kretanja. Potom, rekao bih, školskim postupkom slijedi stupnjeve bitka kao i stupnjeve kretanja da bi došao do razuma u kojem se nalazi sposobnost slobodnog izbora. Očito, on je vrlo blizu stoičkom jeziku i rezoniranju gdje su pojedinačna bića uobličena od Logosa koji prožima i drži sve očitujući se postupno kao *hexis*, *fysis*, *psyhe*, *nous*.¹⁶ Potom i u stoičkom postupku temelj spoznaje nalazi se u uzbuđenju, impresiji što je predmeti stvaraju u našim osjetilnim organima, a to u duši rađa neku predodžbu. Impresija ne ovisi o nama, ali smo slobodni zauzeti stav u odnosu na predodžbu koja se u nama stvara dajući joj pri-

¹⁴ Usp. H. Crouzel, op. cit., str. 212-213.

¹⁵ Usp. *ibid.*, str. 201.

¹⁶ Usp. M. Simonetti (a cura di), Origene: *I principti*, Torino, 1968, str. 366, br. 8.

stanak (*sygkatathesis*) našeg logosa, ili odbijajući dati pristanak (par. 3). Origen upotrebljava izraz *kathekon* što je temeljna etička kategorija stoika, koja se sastoji u življenju i djelovanju prema razumu.¹⁷ Ipak za stoike sloboda pristanka od strane razuma u konačnici "nije drugo nego spoznaja i izgovaranje da objektivnoj očitosti te odbijanje i izgovaranje *ne* neočitosti".¹⁸ "U biti stoici nisu ostavljali čovjeku druge mogućnosti da se samoodređuje osim u smislu da se složi i poslušno prilagodi impresijama primljenim izvana",¹⁹ budući da je sve u Logosovom projektu unaprijed određeno.

Origen pobija način razmišljanja prema kojem bi izvanjski impuls bio toliko jak i savršen (*autoteles*) da mu se ne može odoljeti (par. 4). On pokazuje da poznaje stoički način razmišljanja: izvanjski impuls prelazi od cijenjenja (*eudokesis*) preko pristanka (*sygkatathesis*) do poticaja (*rope*) razuma (*tou hegemonikou*). Poziva one koji čovjeku nijeću sposobnost samoodređenja da ispitaju vlastite afekte i sklonosti. Isti izvanjski impuls (Origen je upotrijebio primjer mamljenja žene) može izazvati različita ponašanja: nekoga može dovesti do razvratnosti dok netko drugi u istoj situaciji, ali bolje odgojen i izvježban, može odoljeti izazovu i različito se ponašati. Opravdati se optužujući izvanjske impulse znači da se čovjek svodi na razinu elementarnih stvari (drvo, kamen) lišenih života i obdarenih samo s *hexis* (par. 5).

Protiv onih koji optužuju prirodnu konstituciju duše više nego u prethodnom paragrafu ističe važnost i snagu odgoja donoseći jedan drugi primjer iz života: najneotesaniji i najneobuzdaniji odgojem se toliko poboljšaju da oni koji su prije izgledali po prirodi odgojeni i uljudni sada izgledaju grubo i neotesani u odnosu na one koji su postali bolji. Ima i onih koji su bili uravnoteženi i časni, ali nakon što je prošla, po svojoj prirodi nestabilna, mladost i dosegnuvši zrelost, počinju se ponašati neuredno i bez umjerenosti.

Dakle, ne može se optužiti niti svoju prirodu niti izvanjske impulse da bi se uklonila vlastita odgovornost. Čovjek je obdaren razumom koji, da bi ispravno sudio i bio snažan, mora se razvijati odgojem, kontemplacijom i vježbanjem.

Sažimajući izlaganje može se reći: čovjek odbaren razumom ima sposobnost prosuđivati i birati između dobra i zla; ima mogućnost samoodređenja u svojim akcijama ("kretanjama"); čovjek ima dar slobode odlučivanja. Ovo poimanje Origen će potkrijepiti svetopisamskim odlomcima u argumentaciji koja slijedi tretirani odlomak.

¹⁷ Usp. *Ibid*, str. 368, b. 21.

¹⁸ Reale - Antiseri, *Op.cit.*, str. 189.

¹⁹ Simonetti, *Op. cit.*, str.370, b. 30; Penna, *Op. cit.*, str. 133 donosi Epiktetov odlomak: "... Bijah bolestan kad si htio: i drugi, ali ja rado. Podnosio sam siromaštvo, ali s radošću (*hatron*). Nisam imao moći jer ti to nisi htio; niti sam ikada želio visoke službe. Zar si me zbog toga vidio žalosnijeg? Zar ti nisam pristupao uvijek ozarena lica, spreman na svaku tvoju zapovijed, na svaki tvoj mig? Sada želiš da se udaljim sa slavlja: odlazim i duboko ti zahvaljujem (*hartin soi eho pasan*) jer si me držao dostojnim da s tobom sudjelujem na svečanosti, da vidim tvoja djela i da spoznam tvoju upravu" (riječi su upravljene Bogu - Logosu).

1. Budući da je u crkvenom navještanju sadržan i govor o pravednom Božjem sudu, ono kad se drži istinitim, potiče one koji slušaju da časno žive te na sve načine izbjegavaju grijeh. Uvjet je da se složimo kako o nama ovisi hoćemo li činiti stvari dostojne pohvale ili kudenja. Raspravimo malo napose o slobodi volje, izuzetno spornom pitanju. Da bismo shvatili što je slobodna volja, potrebno je razglobiti pojam da bi nam se ono što brižno tražimo predstavilo s takvom jasnoćom.

2. Među bićima, koja se kreću, neka uzrok kretanja imaju u sebi, a druga su pokretana izvana. Izvana se pokreću prenosive stvari kao one od drveta, od kamena i od svekolike materije koju na okupu drži samo izvanjska povezanost. Sada treba preskočiti govor o tome da se i raspadanje tijela naziva kretanjem, budući da ništa ne koristi zadanom predmetu.

U sebi samima uzrok kretanja imaju životinje i biljke i općenito bića koja se drže na okupu po prirodi ili po duši. Kažu da su među ovima i rudnici. Osim ovih i vatra se kreće od sebe, i možda izvori. O bićima koja uzrok kretanja imaju u sebi samima kažu da se neka kreću po sebi, druga od sebe; po sebi bića bez duše, od sebe pak ona koja imaju dušu. Od sebe kreću se bića obdarena dušom, koja proizvode predodžbe koje opet izazivaju impuls. I ponovno u nekim od ovih bića rađaju se predodžbe koje izazivaju poriv zahvaljujući prirodnoj sposobnosti imaginacije koja u pravilu izaziva nagon. Tako kod pauka postoji predodžba tkanja koju slijedi impuls da tka, budući da osim prirodne sposobnosti predočavanja, koja ga tjera na to, nije primio ništa drugo. Isto vrijedi za pčelu i njeno izrađivanje saća.

3. Razumno biće, naprotiv, uz imaginativnu narav ima također i um koji prosuđuje predodžbe. On neke od njih odbacuje dok druge prihvaća da bi biće (essere) djelovalo prema onom što jest (esse). S druge strane u prirodi razuma su ishodišta prosuđivanja dobra i zla. Slijedeći njih razabiremo što je dobro, a što zlo. Ako odabiremo dobro i izbjegavamo zlo, dostojni smo pohvale čineći dobro, dok smo, čineći suprotno, dostojni prijekora. Ipak, ne smije se smetnuti s uma da je u životinjama sad više, sad manje prisutna na određen način posvuda rasprostranjena prirodna sposobnost; rekao bih da je tako blizu razumu sposobnost lovačkih pasa i bojnih konja.

S jedne strane moramo se složiti da podložnost izvanjskim stvarima koje proizvode ovu ili onu predodžbu ne ovisi o nama. S druge strane poslužiti se onim što se dogodilo na ovaj ili onaj način nije djelo nekog drugog, nego razuma koji je u nama i uistinu u prigodama nas tjera prema impulsima koji nas pozivaju da činimo ono što je dobro i prikladno, ili nas upravlja prema protivnom.

4. Ako bi netko tvrdio da je ovaj izvanjski poticaj takav da je nemoguće odoljeti kad nam se predstavi, neka taj ispita vlastite strasti i po-

²⁰ Premda na hrvatskom postoji prijevod Origenovih *Počela*, odlučio sam, služeći se grčkim izvornikom kao predloškom, donijeti i svoj vlastiti prijevod (koji se tek u nekim sitnim detaljima razlikuje od onog M. Mandaca) kako bi se samo izlaganje moglo bolje pratiti.

rive; da li njegov razum u tome ne uživa pa na nešto pristaje i nečemu naginje kad ga na to izazivaju ovi ili oni poticaji. Zapravo, možemo reći, nekom tko odluči biti strpljiv i uzdržati se od kontakata, žena koja se pojavi i mami ga da čini nešto protiv svoje odluke nije glavni uzrok ukidanja njegove odluke. Ustvari, zacijelo nakon što je pristao na podražaje i na nježnost naslade, ne želeći odoljeti i ne postići ono što je odlučio, počinja besramnost.

Netko se pak ponaša drukčije. Ako se isto dogodi nekom bolje upućenom i uvježbanom, podražaji i uzbuđenja dolaze, ali razum - osnažen i odgojen u kontemplaciji te učvršćen odredbama, koje tjeraju na dobro, ili se barem primaknuo čvrstoći - odbacuje uzbuđivanja i oslobada se požude.

5. Pa ako se i to dogodi, optužiti izvanjske poticaje i osloboditi nas same od optužbe, prikazujući nas sličnima drvlju i kamenju koji su povlačeni od izvanjskih djelatnika, nije niti istinito niti suvislo. To govori onaj koji želi iskriviti pojam slobodne volje. Ako ga upitam što je slobodna volja, možda će reći - ako ništa izvana mene, koji sam nešto odlučio, ne može me odvratiti izazivajući me na nešto suprotno.

Ponovno optužiti ustrojstvo duše protivni se očitosti; najrazuzdaniji i najneotesaniji, ako ih zahvati odgojiteljska riječ te ako slijede poticaj, ona ih mijenja. Tim više poticaj i preobražaj ostvaruju se na bolje, budući da često razuzdani postaju bolji od onih koji prije po prirodi nisu izgledali takvi. I neotesaniji se preobražavaju u toliko odgojene tako da oni koji nikad nisu bili tako neotesani izgledaju takvi u usporedbi s nekima od onih koji su se preobrazili odgojem.

Vidimo potom druge uravnotežene i časne koji se okreću zlim djelima, odbacujući poštenje i postojanost te se predaju razuzdanosti. Često počinju biti razuzdani u srednjoj životnoj dobi i odaju se neredu nakon što je već minula mladost, koja je po prirodi nepostojana. Dakle, razum pokazuje da izvanjski utjecaji ne ovise o nama pa ipak razum, koji ih prima, prosuđuje da li će se njima poslužiti na ovaj ili na suprotni način i ispituje kako treba reagirati na nešto izvana; to je naše djelo.

Izvor i literatura

1. Origenes, *De principiis (Peri arhon), Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte V*, (Koetschau), Leipzig, 1913.
2. Origene, *I principi*, a cura di M. Simonetti, Torino, 1968.
3. Origen, *Počela*, prijevod i komentar M. Mandac, Split (Symposion), 1985.
4. H. Crouzel, *Origene*, Roma (Borla), 1986.
5. J. Quasten, *Patrologia I*, C. Monferato (Marietti), 1983.
6. R. Penna, *L'ambiente storicoculturale delle origini cristiane*, Bologna (Dehoniane), 1986.
7. G. Reale - D. Antiseri, *Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi I*. Brescia (Scuola), 1983.
8. P. Wendland, *La cultura ellenistico-romana nei suoi rapporti con gudaismo e cristianesimo*, Brescia (Paideia), 1986.